

MAGDALENA PIETRZAK* | UNIWERSYTET ŁÓDZKI

Powiadomienia o śmierci w prasie XVII–XVIII i początków XIX wieku jako świadectwo życia gatunków

Słowa kluczowe: powiadomienie o śmierci, nekrolog, wzmianka, wykładniki gatunkowe, prasa XVII–XIX w.

doi: <https://doi.org/10.31286/JP.00195>

Wprowadzenie

Niniejsze rozważania wpisują się w nurt badań genologicznych zorientowanych diachronicznie. Interesować mnie będzie problem wyłaniania się gatunków prasowych, ich początków w dawnej przestrzeni medialnej, a następnie proces krystalizacji wzorców oraz możliwych przekształceń, jakim ulegały na skutek różnorodnych czynników. O potrzebie przeprowadzania tego rodzaju badań mówi i pisze się od dawna, zwłaszcza, co nie dziwi, w kręgu diachronistów zainteresowanych problematyką genologiczną (m.in.: Ostaszewska 2004; Rejter 2007, 2014; Wojtak 2019: 172; Pietrzak 2021a). Przedmiotem analiz będą tutaj teksty, których główną intencją było powiadomienie o śmierci, a zespół illokucji uzupełniających tworzyły: przedstawienie osoby, uwypuklenie jej zasług, a także oddanie szacunku zmarłemu. We współczesnej prasie (XX- i XXI-wiecznej) ten zespół cech pragmatycznych realizowany jest przez gatunki nekrografii (nekrolog, wspomnienie pośmiertne) oraz biografistyki (sylwetka – z jej licznymi odmianami). Stawiam wstępną tezę, że wymienione gatunki mają wspólne korzenie, sięgające początków prasy o charakterze informacyjnym. Prymary cel, jakim było poinformowanie o śmierci danej osoby, był – w zależności od epoki, potrzeb komunikacyjnych wspólnoty, innych warunków kontekstualnych (takich jak np. możliwości techniczne prasy) – uzupełniany kolejnymi celami, co w perspektywie czasowej rodziło nowe warianty/odmiany gatunków, a z czasem odrębne gatunkowo przekazy. W toku analiz będę się starała potwierdzić postawioną tezę.

Podstawę materiałową niniejszych rozważań stanowią teksty wyekscerpowane z czterech najstarszych warszawskich gazet ukazujących się regularnie przez dłuższy czas. Prasę XVII-wieczną reprezentuje „Merkuriusz Polski”¹ (dalej MP, rocznik 1661), powszechnie uznawany za pierwszą polską gazetę, XVIII-wieczną reprezentują dwa tytuły: „Kurier Polski” (dalej Kur.Pol., roczniki 1730–1732, 1748) i „Gazeta Warszawska” (dalej GW, roczniki 1774–1777), a prasę początków XIX wieku „Kurier Warszawski” (dalej Kur.War., wybrane numery z roczników 1821,

* magdalena.pietrzak@uni.lodz.pl; ORCID: 0000-0002-2136-356X

1 „Merkuriusz Polski” („Merkurjusz Polski, Dzieie wszystkiego świata w sobie zamykający, dla informacuyey popospolitey”) – pierwsza polska gazeta periodyczna, wydawana od 3 stycznia do 22 lipca 1661 r. (zob.: Łojek 1976; Ostaszewska 2011).

1823, 1830). Wyznaczenie górnej granicy ekscerpacji materiału XIX-wiecznego na roku 1830 ma swoje uzasadnienie w periodyzacji historii prasy polskiej (zob. Łojek 1976: 69–81) i wiąże się z wybuchem powstania listopadowego. Wydarzeniem ważnym w dziejach prasy Królestwa Polskiego było założenie w 1821 roku przez Brunona Kicińskiego „Kuriera Warszawskiego”, pisma bulwarowego zaspokajającego potrzeby informacyjne mniej wykształconych mieszkańców Warszawy (zob. Łojek 1976: 77).

Ponieważ identyfikacja tekstów na podstawie nazwy gatunkowej nie była możliwa² (zob. Pietrzak 2021a: 104–106; 2021b: 506), konieczne były żmudny ogląd materiału historycznego i uważna lektura tekstów spełniających przyjęte kryteria. Wyekscerpowany na potrzeby niniejszych analiz korpus liczy 100 tekstów. Ze względu na założony cel, jakim jest prześledzenie rozwoju wypowiedzi informujących o czyjejs śmierci, analizowany materiał prezentowany jest w porządku chronologicznym. Instrumentarium badawcze stanowią zasoby genologii opisowej. W tym opracowaniu, podobnie jak i we wcześniejszych publikacjach z zakresu genologii lingwistycznej, odwołuję się do metodologii wypracowanej przez Marię Wojtak (2004, 2014, 2019).

1. Prasa XVII-wieczna

„Merkuriusz Polski” to pierwsze pismo periodyczne na ziemiach polskich, będące niejako odpowiedzią na społeczne zapotrzebowanie na stały dopływ informacji. O ile rozpowszechnienie gazet ulotnych świadczyło o „żywym cyrkulowaniu informacji bieżących na ziemiach Rzeczypospolitej”, o tyle, jak zaznacza Jerzy Łojek (1976: 12), „powstanie gazet periodycznych stanowi rzeczywisty początek masowego upowszechniania informacji drukowanych w formie, którą umownie nazywamy «prasą»”. Dlatego też pojawienie się „Merkuriusza” odgrywa tak znaczącą rolę nie tylko w historii prasy polskiej, lecz także w historii komunikacji masowej. Należy przy tym pamiętać, że narodziny i rozwój różnorodnych form prasy drukowanej były konsekwencją powstania systemu połączeń pocztowych, które w XVI i XVII wieku objęły większość kontynentu europejskiego (Siuciak 2013: 352). Funkcjonowanie sieci komunikacyjnej umożliwiło dopływ świeżych informacji oraz ich rozpowszechnienie. Dla badaczy gatunków prasowych „Merkuriusz Polski” wyznacza narodziny różnorodnych form wypowiedzi dziennikarskiej, a szczególne miejsce wśród nich zajmuje wiadomość prasowa (Ostaszewska 2011; Siuciak 2013, 2015).

Ekscerpca wszystkich numerów „Merkuriusza” (z rocznika 1661, łącznie 41 numerów) w poszukiwaniu interesujących nas powiadomień o czyjejs śmierci nie przyniosła zadowalających rezultatów. Odnotowano zaledwie siedem wiadomości, których prymarną funkcją było poinformowanie o śmierci. Informacja o zgonie osoby publicznej zamieszczona w roczniku „Merkuriusza Polskiego” wpisuje się w model gatunkowy wiadomości prasowej, właściwy gazetom europejskiego kręgu kulturowego (Siuciak 2013: 355). Model ten był „dość schematyczny” i „nie podlegający przekształceniom formalnym aż do końca XVIII stulecia” (Siuciak 2013: 355). Niemalże obligatoryjnym elementem ramy tekstowej był nagłówek

2 Najwcześniejsze teksty grupowane były tematycznie – z podziałem na wiadomości krajowe i zagraniczne („Kurier Warszawski” w 1821 roku miał dwie podstawowe rubryki: *Nowości warszawskie* i *Nowości zagraniczne*). Z czasem wydzielano inne rubryki, np.: *Moda/Mody/Mody Paryskie*, *Doniesienia literackie*; w „Gazecie Polskiej” od 1830 roku materiał prasowy umieszczany był w następujących rubrykach tematycznych: *Wiadomości handlowe*, *Wiadomości krajowe i zagraniczne*, *Wiadomości warszawskie*.

zawierający lokalizację przestrzenną informacji oraz datację, według schematu – miejsce lokalizacji + datacja, np.: *Z Hamburku 15 decembris 1660*³ (MP 61), *Z Londynu 7 januarii 1661* (MP 132), *Z Krakowa 23 februarii 1661* (MP 151), *Z Rzymu 19 martii 1661* (MP 258). Jak zauważa Mirosława Siuciak (2013: 355):

Taki sposób inicjowania wiadomości nie odnosił się do treści komunikatu, ale do miejsca, którego dotyczyło wydarzenie, a jeszcze częściej do miasta, z którego pochodziła korespondencja.

Wyraźne jest także podobieństwo tak zainicjowanej wiadomości do listu, co zdaje się potwierdzać tezę o epistolarnych korzeniach wiadomości prasowej (Siuciak 2013: 355; Rejter 2000: 8). Ponieważ większość informacji pochodziła z zagranicy, dominują nazwy miast spoza Rzeczypospolitej. Po nagłówku następowała zasadnicza treść wiadomości. Jak zaznacza Danuta Ostaszewska (2011: 92), badająca wiadomości w najstarszym periodyku:

obydwa segmenty (tj. nagłówek i korpus) są uschematyzowane i spetryfikowane. Ogólnie rzecz biorąc, wypowiedź XVII-wieczna jest podobna także w kwestii stylu – jest szablonowa, obiektywna, w zasadzie pozbawiona emocjonalności.

Tę uwagę należy odnieść do wyekscerpowanych tekstów. Mamy do czynienia z krótkimi jednozdaniowymi wypowiedziami zawierającymi podstawowe dane: kto, gdzie, ewentualnie kiedy zmarł. Oto wybrane przykłady:

(1) *Z Hamburku 15 decembris 1660*

[...] W tych dniach zeszedł nagłą śmiercią z tego świata w Neyhaus, jego rezydencji, książę Frantz Carol Sassen-Lauenburg, brat rodzony księcia Frantz Olbrychta, generała cesarskiego, który anno 1642 zginął w bitwie ze Szwedami pod Świednicą (MP 61).

(2) *Z Krakowa 23 februarii 1661*

[...] Przyszła wiadomość w ten tydzień o zeszcii z tego świata jmci ks. Kosa, biskupa chełmińskiego (MP 151).

(3) *Z Krakowa 27 aprilis 1661*

Dopiero doszła nas wiadomość, iż jm. pan Hijacynt Michałowski, krzepicki i kłobucki starosta, die 21. przeszłego miesiąca dni swoje skończył (MP 272).

W treści informacji zauważyć należy leksem *wiadomość*. Z jednej strony wskazuje on na tryb pozyskiwania informacji, przez co uwiarygodnia i obiektywizuje wypowiedź, a z drugiej może zaświadczać o rodzącej się świadomości gatunkowej redagujących notatki (Ostaszewska

³ Zapis kursywą za tekstem źródłowym, w nawiasie okrągłym po skrócie MP umieszczono numer strony.

2011: 88). Ten sposób inicjowania treści wiadomości właściwy jest także tekstom XIX-wiecznym⁴. Śmierć wyrażana jest na ogół przez czasownik *zejść* lub derywat *ześcić*: *zeszedł nagłą śmiercią* (MP 61), *o zeszcii z tego świata* (MP 151), *oznajmił zeście z tego świata kardynała Mazariniego* (MP 258). Zgon ponadto komunikują zwrot *skończyć dni swoje* (MP 272) oraz czasownik *umrzeć*: *umarł tu w tych dniach princeps de Valdetaro* (MP 354), *umarł księżę de Cambridzie* (MP 405). Treść powiadomienia uzupełniają nazwy tytułów i stanowisk, jak również informacje o koligacjach rodzinnych, przywoływane zapewne w celu przybliżenia sylwetki zmarłego (zob. MP 61, 354, 405).

Można pokusić się o stwierdzenie, że te najwcześniejsze powiadomienia o śmierci przyjmują postać wzmianek prasowych – wypowiedzi krótkich, o spetryfikowanej strukturze, skondensowanych treściowo, wyróżniających się ekonomicznym i precyzyjnym stylem wysłowienia (zob. Pietrzak 2021a: 107–109).

2. Prasa XVIII-wieczna

2.1. „Kurier Polski”

O ile „Merkuriusz Polski” jest pierwszym czasopismem drukowanym na ziemiach polskich, o tyle „Kurier Polski” (w 1729 roku pod nazwą „Nowiny Polskie”) to pierwsza gazeta warszawska. Jak zaznacza badacz prasy dawnej J. Łojek (1976: 22): „Kurier» stanowi zjawisko szczególne w dziejach prasy informacyjnej XVIII w., a to ze względu na bogactwo podawanych co tydzień bieżących informacji krajowych”. Trzeba bowiem pamiętać, że prasa informacyjna omawianego okresu „nastawiona była wszędzie na publikowanie przede wszystkim informacji zagranicznych” (Łojek 1976: 22). Wiadomości krajowe drukowano oszczędnie, stanowiły nie więcej niż 10 procent ogółu zamieszczanych treści. Za sprawą dominującej tematyki krajowej „Kurier Polski” jest cennym źródłem informacji o relacjach społecznych XVIII-wiecznej Polski. Co prawda wiadomości pojawiające się na łamach gazety warszawskiej dotyczyły wielu miast ówczesnej Rzeczypospolitej, lecz wyraźna była tendencja do informowania o wydarzeniach z życia dworu królewskiego czy też z życia wysokich urzędników państwowych i kościelnych. Tę prawidłowość odzwierciedlają powiadomienia o śmierci oraz opisy uroczystości pogrzebowych. Należy zaznaczyć, że obszerne relacje z pogrzebów zamieszczane w prasie XVIII-wiecznej (a nawet początków XIX w.) czyniły zadość potrzebie rodziny zmarłego poinformowania o zgonie bliskiego i jego pożegnaniu.

Struktura tekstowa powiadomień o śmierci w „Kurierz” powiela zasadniczo schemat wiadomości publikowanych w „Merkuryszu”. Niemalże obligatoryjnymi elementami ramy tekstowej były nagłówek lub wyróżniony graficznie (przeważnie kursywą) incipit zawierające lokalizację przestrzenną informacji oraz datację, np.: z *Lublina d. 10. Sep.* (Kur.Pol., 1730, nr 38, s. 147)⁵, z *Zamościa d. 15. 7bris* (Kur.Pol., 1730, nr 39, s. 151), z *Łucka d. 2. z. Octobris* (Kur.Pol., 1731, nr 94, s. 402), z *Kowna d. 6. Aug.* (Kur.Pol., 1732, nr 140, s. 202). Po incipicie następowała

4 Por.: *Smutną doniesiemy wiadomość* (Kur.War., 1821, nr 17), *Doszła tu wiadomość iż* (Kur.War., 1823, nr 124), *Doszła tu smutna wiadomość iż* (Kur.War., 1823, nr 167), *Odebrano tu wiadomość z Plocka* (Kur.War., 1830, nr 2, s. 6). Jeśli gazeta nie numerowała stron lub są niewidoczne na skanie dokumentu, to nie zostały one uwzględnione w sygnaturze cytatu.

5 Cytując fragmenty artykułów, zastosowano zasady transliteracji, wprowadzając jednakże pewne uproszczenia, nieistotne dla zrozumienia sensu wypowiedzi, m.in. wprowadzono nagłosowe *j*, zrezygnowano z długiego *s*. Zachowano także sposoby wyróżnień (kursywa, rozstrzelenie czcionki) zgodne z tekstem źródłowym.

zasadnicza treść wiadomości. Warto zauważyć, że poszczególne informacje nie były wyodrębniane akapitowo, jak w „Merkurjuszu Polskim” (być może dla zaoszczędzenia miejsca). Wzmianki następowały po sobie, nie łącząc się ani treściowo, ani formalnie – zob. przykłady (4)–(6). Jedynym wykładnikiem spójności była wspólna dla pomieszczonych wzmianek referencja miejsca, a właściwie miasta, w którym korespondent pozyskał informację o danym wydarzeniu. Zdarzało się i tak, że doniesienie o śmierci dostojnika było jedyną wieścią z danej miejscowości, jak np. w wypadku (9). Por.:

(4) *z Lublina d. 10. Sep.* JeyMć P. Starościna Parczewska po dziewięć-letniej chorobie, dziś rowno ze dniem z tym się pożegnała światem. Xże Imć Sanguszko w Piątek do Lewartowa, a Xże Wda Czernichowski z IeyMcią swoją wczoray do Przeworska odiechali. IMć P. Kraczy Kor. wczoray tędy przejechał, spiesząc do Lwowa (Kur.Pol., 1730, nr 38, s. 147).

(5) *z Zamościa d. 15. 7bris* Śmierć JegoMći Pana Koniuszego Koronnego codzieńnie tu po Kościołach tutejszych dzwony ogłaszają, który 6ta *praesentis* we Lwowie *fatis cessit*. Ciało d. 11 *praesen.* do OO. Iezuitow transportowano. Exekwie zaś solenne maią d. 20 *praesentis expediri* y depozycya do grobu, a Pogrzeb na inszy czas odłożono. Imć Pan Goadzski Starosta Grabowiecki, dnia onegdayszego przejeżdżał tędy, *tendens* do Belza, mając powrotny Uniwersał od Krola IMci na Seymik Poselski (Kur.Pol., 1730, nr 39, s. 151).

(6) *z Lublina d. 23. Marty*, Miasto tuteysze obrawszy sobie za Patrona od ognia S. Fidelisa w przeszły poniedziałek solennie asystowało Wotywie w Kościele WW. OO. Kapucynow, JMći Xdza Dziekana Kolegiaty tuteyszey solennizowanej, z kazaniem przy wystawieniu Sanctissimi, hucznym strzelaniu z armat y śpiewaniu pospolstwa, ktorey podobna dewocya co rok obchodzona będzie. Tegoż dnia po pułnocy Imć Pan Starosta Lubelski z tym się pożegnał światem, ktorego *fata* po wszystkich Kościołach dzwony gloszą, ciało *ad interim* do dalszey IMći Pana Wdy Płockiego dyspozycyi w Kaplicy Zamkowej doponowano [sic!] (Kur.Pol., 1732, nr 118, s. 500).

(7) *z Zamościa d. 26. Octobris*, [...] Dnia wczorayszego dzwony po Kościołach tutejszych *fata* IcyMć Pani Wdżiny Podolskiej ogłosiły, ktora w przeszłą sobotę w Lubieniu z tym się pożegnała światem (Kur.Pol., 1731, nr 97, s. 414).

(8) *z Poznania d. 14. Decembris*, JMć Xdz Kaznowski Suffragan y Officyał tuteyszy, po kilkotygodniowej chorobie, w sobotę przeszłą z tym się pożegnał światem, którego ciało dnia onegdayszego do Katedry tuteyszey zaprowadzono, a pogrzeb zaś jego solenny w przyszły wtorek w teyże Katedrze odprawować się będzie. (Kur.Pol., 1731, nr 104, s. 444).

(9) *z Łucka d. 2. z. Octobris*, IMć P. Olszański Kasztellan Wołyński w Sobieszycach na Poleśiu w dobrach swoich z tym się pożegnał światem. Ciało jego tym czasem u OO. Dominikanow tutejszych deponowano, pogrzeb zaś dopiero in *Ianuarja* przyszłego roku ma *subsequit* (Kur. Pol., 1731, nr 94, s. 402).

Przywołane powiadomienia o śmierci pełnią głównie funkcję informacyjną. Teżje podporządkowane są wykładniki formalne i stylistyczne. Są to krótkie, na ogół jednozdaniowe

(rzadziej bardziej rozbudowane, zob. (5)) wypowiedzi maksymalnie kondensujące treść, dokładnie informujące o czasie i miejscu śmierci, a niekiedy wzmiankujące o planowanym pogrzebie. Pozycję inicjalną zajmują bądź dane identyfikujące zmarłego: nazwisko (rzadziej z imieniem) z formami grzecznościowymi, określenia wskazujące na godność, zajmowane stanowisko – (4), (5), (8), (9), bądź też wykładniki temporalne – (6) i (7). Amplifikowanym określeniom temporalnym należy przypisać funkcję delimitacyjną, typową dla wypowiedzi o prymarnej funkcji informacyjnej: *Tegoż dnia po pułnocy* (Kur.Pol., 1732, nr 118, s. 500), *Dnia wczorayszego* (Kur.Pol., 1731, nr 97, s. 414), *W przeszły czwartek* (Kur.Pol., 1732, nr 126, s. 136), *Dnia dzisiejszego* (Kur.Pol., 1731, nr 87, s. 375). W cytowanych wypowiedziach zwraca uwagę (tak charakterystyczna dla współczesnych nekrologów) formułczość, widoczna w leksyce nazywającej śmierć oraz opisującej okoliczności zgonu (zob. Kaptur 2008: 58–75). Informowaniu o śmierci służą na ogół związki wyrazowe z metaforycznie użytym czasownikiem *pożegnać*: *z tym się pożegnał/pożegnała światem* (4), (6)–(9), (12), (13), *ten świat pożegnał* (10), rzadziej występują w tej funkcji formuły łacińskie: *fatis cessit* (5), *desiit vivere* (11). Znamy także formuły informujące o faktach poprzedzających zgon, najczęściej są to wiadomości o chorobie (zob. Kaptur 2008: 69–71). Podaje się czas trwania choroby, co sygnalizowane jest sformułowaniami: *po dziewięć-letniej chorobie* (4), *po kilku-tygodniowej chorobie* (8), *po kilkodniowej chrobie* [sic!] (Kur.Pol., 1748, nr 584). Petryfikacji ulega perswazyjnie użyta fraza powiadająca o śmierci, o znaczeniu ‘dzwony kościelne ogłaszają’: *fata po wszystkich Kościołach dzwony głoszą* (6), (7), *po Kościołach tutejszych dzwony ogłaszają* (5), *ogłosiły nam tu dzwony po wszystkich Kościołach fata* (KP 1732, nr 126, s. 136). Ponadto powiadomienia zawierają informacje o etapach przygotowań do uroczystości pogrzebowych, takich jak: przeniesienie ciała do kaplicy/kościół, odprawianych nabożeństwach (egzekwiach), w końcu o dacie pogrzebu.

Oprócz przytoczonych krótkich wiadomości powiadających o śmierci w „Kurierze Polskim” znajdujemy nieco dłuższe wypowiedzi z rozbudowanym, bywa, że dość obszernie, opisem ostatnich chwil życia danej osoby. W części inicjalnej takiej wiadomości umieszczane są dane identyfikujące konkretną postać, następnie przywoływane są wydarzenia bezpośrednio poprzedzające zgon, niekiedy jest to opis umierania. Powiadomienie o śmierci oraz informacja o deponowaniu ciała kończą wiadomość. Oto wybrane przykłady:

(10) *z Torczyzna d. 24 praes.* Imć X. Rupniewski Biskup Łucki nie mogąc *superare malignitatem* powierzchownego na karku wrzodu, który się exulcerował, jako też wewnętrznej dolegliwości y innych różnych bolow, ktore po exenteracyi znać było, *d. 21. praes.* o 4. z południa godzinie, wielką, uważną y pobożną, tak co do duszy jako y fortuny uczyniwszy dyspozycyą, ten świat pożegnał (Kur.Pol., 1731, nr 71, s. 305).

(11) *Z Warszawy d. 19. Julij.*

Imć P. Kasztelan Witebski choruiąc przez tydzień na affekcyą katarową, chodził y jeździł, we Czwartek apoplexią tactus nazaiutrz *circa quartam boram pomeridianam desiit vivere*, którego ciało deponowane u XX. Jeuitow Prowincyi Litewskiej (Kur.Pol., 1748, nr 603).

(12) z *Kowna d. 6. Aug.* Imć P. Antoni Pakosz Chorążyc W. X. Litt. w Zamku Raudańskim na Zmuydzi leżącym przy obecności Ieymći P. Podskarbinsy W. W. X. Litt. Matki swoiey po uczynionej generalney spowiedzi będąc Świętymi Sakramentami opatrzoney z tym się pożegnał światem, z wielkim Ieymći P. Podskarbinsy W.X.Litt. y wszystkich żale, którego ciało tu do Kowna zprowadzonoy u OO. Bernardynow tuteyszych złożono. (Kur.Pol., 1732, nr 140, s. 202).

Uwaga nadawcy koncentruje się na podaniu przyczyny śmierci, jak w przykładzie (10) lub opisie okoliczności śmierci w (12). W cytatach (10) i (11) mamy słownictwo medyczne, w tym określenia łacińskie (w tekście z reguły wyróżnione kursywą), co kształtuje precyzję wysłowienia. Jednocześnie dostrzegamy, że te ostatnie dni/momenty z życia dostojnika ujęte zostały w strukturę narracyjną. Nagromadzone formy werbalne, zarówno osobowe, jak i nieosobowe (*nie mogąc superare* (10), *który się exulcerował* (10), *które znać było* (10), w *Zamku [...] leżącym* (12)), a także określenia temporalne wskazujące następstwo czasowe (*przez tydzień, we Czwartek, nazajutrz* (11); *po generalney spowiedzi będąc* (12)) układają się w precyzyjny zapis ostatnich chwil. W wiadomościach znajdujemy informacje o przyjęciu sakramentów oraz o sporządzeniu testamentu – to ważne, świadczy bowiem o przygotowaniu umierającego do śmierci, co było zgodne z *ars bene moriendi* (Rok 1991; Baczewski 2002: 221–224). W ten sposób poszerza się zakres funkcji pełnionych przez analizowane teksty. Opis godnego umierania miał stanowić wzór dla czytelnika. W wymiarze stylistycznym wyróżniają się określenia wartościujące, podkreślające właściwe przygotowanie do śmierci (*wielka, uważna i pobożna dyspozycja* (10)) oraz emocje bliskich (*wielkie żale* (12)). Na zakończenie przywołam nierzadką na łamach „Kuriera Polskiego” formę powiadamiania o zgonie połączoną z obszernym opisem „pięknej śmierci”:

(13) ze *Lwowa d. 6. 7bris*, IMć P. Starosta Grabowiecki dnia 31. *Aug.* jako w dzień 17 słabości zdrowia swego w cięższą zapadłszy gorączkę y konwulsyę, ostatnie pomazanie przyjąwszy, w tym paroxyzmie do soboty trwającym już mowić niechciał, tylko wszytek drżał, aż około godziny 9. począł mowić Akty z takową rezolucyą, że chce iść wesoło z tego świata, gardząc wszystkimi jego ponętami y rezygnując się zupełnie na wolą Pana BOGA, przy wzywaniu protekcji Nayświętszey MARYI Panny, ss. Aniołów y Patronow, Krucyfix y Obraz Nayświętszey Panny całuiąc, do serca przytulał, oraz heroiczne Akty ze wszystkich sił przez godzinę z wielkim wszystkich przytomnych tak Xięży i Doktorow jako y innych podziwieniem mowił. [...] Gdy się zaś w Kaplicy Msza S. zaczęła, przy serdecznym westchnieniu rzekł: o jak jestem szczęśliwy, widząc, że w dzień Matce Boskiej poświęcony, to jest, w sobotę z tego świata poydę. Po skończonej Mszy S. zaś wszystkich pożegnawszy, iuż więcey mowić niechciał, ale *in angustiiis* zostaiąc, powoli konać począł y o godzinie 12. w samo południe z tym się pożegnał światem. Ciało jego tym czasem do Kaplicy Zamkowej wyniesiono, *in suffragium* zaś duszy według dyspozycyi samego ś. p. IMci P. Starosty kilkaset tynsow na różne mieysca rozesłano (Kur.Pol., 1731, nr 90, s. 386).

Opis rozpoczyna się typowo dla XVII-wiecznej wiadomości, czyli od incipitu z nazwą lokalizującą i datacją. Na pozycję tematyczną zostały wysunięte dane dostojnika oraz data

pogorszenia się stanu zdrowia. Rematyczna część zdania przynosi opis objawów zbliżającej się agonii (*cięższą zapadłszy gorączkę i konwulsje, paroxyzm, mowić niechciał, wszystkie drżał*). Po nim następuje opis przygotowań do śmierci. Zgodnie z piśmiennictwem *ars bene moriendi* w obliczu śmierci należało podjąć szczególnego rodzaju kroki, aby dostąpić zbawienia (zob. Rok 1991: 108). Umierający powinien być gotowy na śmierć i pokładać ufność w Bogu. Właściwe takiej postawie były pogarda dla świata doczesnego (*gardząc wszystkiemi jego ponętami*) i radosne oczekiwanie na spotkanie z Chrystusem (*chce iść wesoło z tego świata; o jak jestem szczęśliwy, widząc, że w dzień Matce Boskiej poświęcony, to jest, w sobotę z tego świata poydę*). Elementem pobożnego przygotowania się do śmierci (Rok 1991: 118–120), czego dowody mamy w powyższym opisie, było odmawianie aktów wiary i nadziei (*wzywanie protekcyi Najświętszey MARYI Panny, ss. Aniołow y Patronow; heroiczne Akty [...] mówił*), wykonywanie gestów podkreślających zawierzenie Bożej Opatrzności i ufność w Boskie miłosierdzie (*Krucyfix y Obraz Najświętszey Panny całuiąc, do serca przytulał*) oraz czynienie aktów pokutnych. Ostatnim aktem pobożnego umierania jest uczestnictwo we Mszy Świętej i pożegnanie z bliskimi. Wiadomość zamyka informacja o godzinie zgonu, przeniesieniu ciała do kaplicy oraz wypełnieniu dyspozycji zmarłego.

Widzimy zatem, że dla tego rodzaju wiadomości prasowej funkcja informacyjna nie była prymarna. Opis umierania służył celom religijnym, oswajał czytelnika z tematem śmierci, uwarściwiał na konieczność bycia przygotowanym do opuszczenia świata doczesnego. Przywoływana na łamach prasy sylwetka moribunda miała reprezentować ideał pobożnego przygotowania do śmierci i godnego umierania, zgodnego z *ars bene moriendi*. Ze względu na treść takiej wiadomości oraz założony cel zauważa się jej podobieństwo do kazań pogrzebowych oraz pamiętników, w każdym razie tych ich fragmentów, które przedstawiały etapy właściwego umierania (Chrościcki 1974; Rok 1991; Baczewski 2002).

2.2. „Gazeta Warszawska”

W celu przedstawienia dynamiki przeobrażeń, jakim uległo powiadomienie o śmierci w prasie XVII-wiecznej, warto przywołać wypowiedzi obecne w innym periodyku z tego czasu – w „Gazecie Warszawskiej”. Ponieważ teksty te były już przedmiotem moich analiz (Pietrzak 2021b), w tym miejscu odwołam się do najistotniejszych spostrzeżeń. Przypomnijmy, że ekscerpowane roczniki „Gazety Polskiej” są starsze od „Kuriera” o niepełne półwiecze. Co do struktury, kształtu stylistycznego powiadomienia o śmierci powielają wzorzec utrwalony w początkach XVII wieku. Są to niedługie wypowiedzi zawierające informacje o tym, kto zmarł (obligatoryjne było wymienienie godności i stanowisk, wieku zmarłego, a także koligacji rodzinnych – z reguły w odniesieniu do kobiet), kiedy i w jakich okolicznościach nastąpił zgon (tu pojawiała się informacja o chorobie, o przyjęciu sakramentów, sporządzeniu testamentu). Oto przykład:

(14) *Z Warszawy d. 6. Marca.*

Doszła nas smutna z *Krakowa* wiadomość, iż Imc X. Dominik *Kielczewski* Biskup *Hermopolitański*, Kanonik Katedralny *Krakowski* po kilkumiesięcznej chorobie, uczyniwszy przykładne co do Duszy y majątku swego rozporządzenie, zawsze a z do ostatniego momentu sobie przytomny

w pobożnych Aktach zatopiony, dnia 28. przeszłego miesiąca o godzinie 2. po północy, na lepszy tam przeniósł się żywot w Roku wieku swego 76. Ciało zmarłego, przyzwoitym obrządkiem, z powszechnym wszystkich żalem, w tameczney Katedrze jest pogrzebione (GW, 1776, nr 19).

Nowością w stosunku do tekstów z „Kuriera Polskiego” było poszerzenie informacji o śmierci o charakterystykę zmarłego. Niemalże obligatoryjnym elementem takiej wypowiedzi był segment życiorysowy⁶, przywołujący w porządku chronologicznym najważniejsze wydarzenia z życia zawodowego (kapłańskiego) i prywatnego, jak w poniższym cytacie:

(15) W młodych on leciech Stan Duchowny obrawszy, pierwsze wziął wychowanie w *Paryżu* w Seminarium sławnym S. Sulpicyusza; gdzie [...] nie samych jedynie nauk, co byłoby jedyne i prozne nic; nie samej też tylko cnoty, bo na tym byłoby mało; ale tak cnoty jako i nauki razem, głęboki grunt (jak dalsze długie jego życie pokazało) doskonale założył. Powróciwszy do Ojczyzny, został naprzod Proboszczem Katedralnym *Smoleńskim*, potym Regentem Pieczęci Większej Koronnej, toż Pisarzem W. Litewskim, naostatek Roku 1745. Biskupem *Smoleńskim* (GW, 1775, nr 35).

Nierzadkie były też segmenty nasycone leksyką wartościującą, koncentrujące się głównie na opisie licznych przymiotów zmarłego, uwzględniającym, co znamienne, perspektywę religijną, np.:

(16) Wiadoma jest wszystkim Jey gruntowna pobożność i stała Chrześcijańska Cnota, którą żadne wolniejszego dziś świata odmienności, żadne innych przykłady, żadne na kogokolwiek względy, z drogi praw i prawideł wiecznych, sprowadzić potrafiły; [...] była prawdziwie *Niewiasta Mężna* (GW, 1776, nr 46).

Teksty takie, z oczywistych względów, różniły się objętością od krótkich wzmianek informujących o zgonie. Pełniły też dodatkowe funkcje. Od samego poinformowania o śmierci czy pogrzebie danej osoby istotniejsza była chęć przybliżenia sylwetki zmarłego/zmarłej z wyeksponowaniem jego/jej zalet, w tym ukazania portretowanej osoby jako przykładu godnego naśladowania, por.:

(17) Przydłuższe to podane nam opisanie, całe tu kładniemy, chociaż z uszczerbkiem innych zagranicznych nowin; bo też życie, takie i taka śmierć *tey Polskiej* naszej Damy, jest to dziś nader u nas rzadka nowina; a taka na *Tamten Świat* wyprawa, barziesy powinna nas interesować, aniżeli owa terażniejsza *Marokańskiego* Cesarza na *Algier*. Nie spodziewamy się też podobnemi wiadomościami często napotytem naprzykrzać się czytelnikom, chyba że *tey Pani* przykład, do naśladowania siebie (dałby to BOG!) nas wszelkich szczerze i skutecznie pociąganie (GW, 1776, nr 99).

6 Obecność segmentu życiorysowego wyróżnia współczesne sylwetki wspomnieniowe; więcej na temat wyróżników gatunkowych tej odmiany sylwetki w pracach: Wojtak 2004: 123–130; 2020; Worsowicz 2008.

Eksplikowanie illokucji w zakończeniu sylwetki zmarłej magnatki świadczyło o świadomym działaniu redaktorów gazety, zwłaszcza że „Gazeta Warszawska” prowadzona była przez jezuitów. Ten komentarz metatekstowy ujawnia jednocześnie źródło wiadomości: *podane nam opisanie*. Zatem tekst został przesłany do redakcji, a następnie bez jej ingerencji zamieszczony na łamach pisma. W prasie początków XIX wieku artykuły nieredakcyjne będą sygnowane określeniem *artykuł nadesłany*.

3. Prasa początków XIX wieku

O ile teksty poświęcone zmarłym w prasie XVIII-wiecznej nie były częste, o tyle w prasie pierwszych dekad XIX wieku znajdujemy ich więcej. Jest to rezultat postępującej modernizacji sztuki drukarskiej oraz profesjonalizacji działalności dziennikarskiej i wydawniczej. To z kolei przyczyniło się do stopniowego powiększenia objętości pism, a także do urozmaicenia tematycznego i formalnego ich zawartości. Pozyskiwanie informacji stawało się prostsze, redakcje wypracowywały nowe formy otrzymywania wiadomości, dostarczanych m.in. przez korespondentów⁷.

„Kurier Warszawski” redagowany przez B. Kicińskiego reprezentował nowy typ dziennika informacyjnego – dostępnego dla każdego mieszkańca miasta. Gazeta zachowała cechy dawnej prasy, m.in. ciągły układ wiadomości oraz podział na część krajową i zagraniczną. Nowością było rozbudowanie działu krajowego o kronikę miejscową, która miała być „kością każdego dziennika” (Giełżyński 1962: 91), a jej głównym zadaniem było umieszczanie wszystkich wiadomości z życia miasta, w tym dotyczących „wszelkich osób publicznymi obowiązkami trudniących się” (Kur.War., 1821, nr 1). Zatem naturalne było, że informacje o zgonie mieszkańców Warszawy, tudzież innych osób publicznych, zaczęły wypełniać łamy gazety. Pewną ułomnością prasy początków XIX wieku był dość chaotyczny sposób układu treści – brak hierarchiczności w ich prezentacji oraz nieprzestrzeganie przyjętych podziałów na konkretne części. Ten nieporządek widać również w sposobie powiadamiania o zgonach i zamieszczaniu informacji o zmarłych. Informacje o śmierci nie miały bowiem stałego miejsca publikacji, przynajmniej w gazetach codziennych. Najczęściej pojawiały się w rubrykach poświęconych wiadomościom lokalnym i krajowym, sąsiadując z innymi mniej lub bardziej istotnymi informacjami. Na przykład „Kurier Warszawski” systematycznie publikował powiadomienia o śmierci. Pierwsze wydrukowano w numerze 6 z 1821 roku w rubryce *Z Warszawy*, a poniżej w rubryce *Nowości Warszawskie* znalazły się dwie notatki – o pogodzie i o balach. Powiadomienia te miały też różną objętość – od krótkich, nawet jednozdaniowych wzmianek, po rozbudowane wspomnienia przynoszące uszczegółowione wizerunki zmarłych (przykłady w dalszej części artykułu). Z czasem, to jest mniej więcej od szóstej dekady XIX wieku, obserwujemy względną stabilizację miejsca publikacji informacji o zgonach. Przynajmniej wyodrębniła się rubryka *Nekrologia*, zamieszczana z reguły na końcowych stronach gazety, która niemalże sąsiadowała (np. w „Gazecie Polskiej”) z rubryką *zmarli w* + nazwa miasta, np.: *zmarli w Warszawie*, *zmarli w Lublinie*.

⁷ Więcej na ten temat: Giełżyński 1962: 168–170.

Krótkie powiadomienia o śmierci wynotowane z pierwszych roczników „Kurieru Warszawskiego” w formie i treści zbliżone są do tekstów XVIII-wiecznych. Świadczy to o wykrytym wzorcu gatunkowego wzmianki powiadamiającej o śmierci. Teksty XIX-wieczne pozbawione są tylko charakterystycznego nagłówka zawierającego lokalizację przestrzenną informacji oraz datację, co można traktować jako efekt wprowadzonych zmian w prezentowaniu informacji. Poniekąd funkcję tę przejmuje tytuł rubryki *Nowości Warszawskie*. Przerwanie monopolu kościelnego na wydawanie prasy oraz postępujący proces demokratyzowania się prasy, jej otwartość na każdego czytelnika miały swoje bezpośrednie przełożenie na dobór treści, w tym powiadomień o śmierci. Otóż, jak potwierdzają poniższe przykłady, informowano nie tylko o śmierci osób wysoko urodzonych czy dostojników kościelnych, lecz także o zgonach osób znanych z racji pełnienia funkcji publicznych czy wykonywania popularnych zawodów. Oto kilka przykładów:

- (18) Umarł onegdaj Franciszek *Zaleski* Intendent domu kary i poprawy, zbyt wcześnie, bo dopiero w 37. Roku życia (Kur.War., 1821, nr 79).
- (19) Umarł JPAN *Juwen* właściciel cukierni przy ulicy rymarskiej, nadzwyczajna otyłość lubo w dosyć średnim wieku, zgon mu przyspieszyła (Kur.War., 1821, nr 184).
- (20) Zszedł z tego świata ś. p. Tomasz *Ostaszewski* Sędzia najwyższej instancji, równie zacny Urzędnik jak Obywatel. Dnia 3 b. m. przeniosła się do wieczności W. Anna *Toczyska* (Kur.War., 1821, nr 186).
- (21) Wczoraj wieczorem nagle żyć przestał W. Franciszek *Audrychiewicz* właściciel majątności Prace, tudzież domu w Warszawie (Kur.War., 1821, nr 239).
- (22) Doszła tu smutna wiadomość iż JW. Antoni *Wolski* Sędzia Trybu: Woje: Mazowie: jadąc do wód zagranicznych dla poratowania zdrowia, w Piotrkowie rozstał się z tym światem. – Umarł tutejszy Obywatel ś.p. *Fahnhauer*, a orkiestra Teatru Narodo: utraciła pełnego talentu swego pierwszego Flecistę, *Jakuba Czyszejn* który żyjąc tylko lat 28, usposobiwszy wielu Uczniów, onegdaj przeniósł się do wieczności po długiej i dręczącej chorobie (Kur.War., 1823, nr 167).

Jak widzimy, korpus tekstowy przyjmuje postać jedno- lub dwuzdaniowej wypowiedzi, zawierającej podstawowe informacje o zmarłym – jego imię i nazwisko, w wypadku mężczyzn wymieniane są ich godności, zajmowane stanowiska, posiadane dobra, często wskazywane są wiek zmarłego oraz czas i okoliczności zgonu. Dane te, choć szeregowane w różnych konfiguracjach, podlegały petryfikacji. Obserwuje się także blokowanie wzmianek (przykład (22)), co można odczytywać jako zapowiedź nieco później wyodrębnionej rubryki *nekrologia*. Warto zwrócić uwagę na wyraźną aksjologizację powiadomień. Wspomina się dobroć osoby, oddanie sprawom kraju, podkreśla profesjonalizm i zaangażowanie w pracę: *równie zacny Urzędnik jak Obywatel* (20), [orkiestra] *utraciła pełnego talentu swego pierwszego Flecistę* (22), *usposobiwszy wielu Uczniów* (22), *wzór staropolskiej gościnności, Opiekun*

kunstów i uczonych (Kur.War., 1823, nr 72). Ponadto funkcję wartościującą pełnią, częste w początkach XIX wieku, formuły wyrażające żal i zapewniające o pamięci o zmarłym: z *powszechnym żalem krewnych i przyjaciół zeszedł z tego świata* (Kur.War., 1821, nr 6), *powszechnie żalowany* (Kur.War., 1821, nr 6), *młodzieniec pełen nadziei, powszechnie od kolegów żalowany* (Kur.War., 1821, nr 57), *Rodzina, przyjaciele i nieszczęśliwi, nienagrodzoną ponieśli stratę* (Kur.War., 1821, nr 89), *Powszechnie – jest żalowanym od wszystkich, którzy go znali z bliska* (Kur.War., 1821, nr 105). Należy nadmienić, że formuły wyrażające żal i smutek po śmierci bliskiej osoby, jak i oddające jej szacunek, staną się niemalże obligatoryjnym elementem późniejszych nekrologów (Kolbuszewski 1997: 72–80; Kaptur 2008: 49–58, 115–118) oraz sylwetek wspomnieniowych (Wojtak 2004: 123–127).

Inną grupę stanowią teksty, które na tle wyżej omówionych wyróżnia wspomnieniowy charakter⁸. Korpus treściowy jest bardziej rozbudowany, głównie o elementy wartościujące oraz charakteryzujące zmarłego pod jakimś względem. Ten typ wiadomości był własnym tekstem redakcji lub też pochodził z nadsyłanych korespondencji. Te ostatnie opatrywane były stosownym skrótem (*Nad.*) lub pełną informacją o źródle tekstu, np.: *Artykuł nadesłany* (Kur.War., 1821, nr 299), *Artykuł nadesłany z Puław d. 16 Grud.:1823 roku* (Kur.War., 1823, nr 303). Ponadto miały nieanonimowego autora – wymienionego z imienia i nazwiska lub wskazanego inicjałami. Z reguły takie teksty przybierały charakter zsubiektywizowany i emocjonalny, podkreślały wyjątkowość zmarłego, wyrażały smutek z powodu jego śmierci (24). Nierzadko chęć wspomnienia osoby zmarłej była eksplicytnie wyrażana komentarzem metatekstowym: *godzien jest niniejszego wspomnienia* (23), *mam sobie za powinność podać do wiadomości* (24), por.:

(23) Wczoraj wieczorem oddano ostatnią usługę pogrzebową zwłokom ś: p: Józefa Willert Kupca i Obywatela tutejszego, w przeprowadzeniu ich z Kocioła XX. Misjonarzów na Smętarz Sto Krzyski, gdzie w Katakumbie złożone zostały, a w dniu dzisiejszym z rana odprawiono żałobne Nabożeństwo. Mąż ten przeżywszy lat 63, mimo innych usług publicznych, jako Marszałek Sejmiku gminy VI, w r, 1818, później jako Sędzia Trybunału handlowego w kraiu zasłużony, łącząc przymioty uprzejmego Obywatela, dobrego Małżonka i troskliwego Ojca, godzien jest niniejszego wspomnienia (Kur.War., 1823, nr 98).

(24) Powszechny żal mieszkańców, towarzyszył do grobu tej Pani której cnoty domowe wszyscy krewni i znajomi z czułością wspominają. Uposażyła ona w dobrach swoich licznymi dobrodziejstwami, czuwała nad zdrowiem poddanych i jako matka pomoc cierpiącym, wspierała biednych, łożyła na nauki wielu młodzieńców, a dom jej otwarty ludzkością i gościnnością służył. Co jako bliski świadek, i cnot jej wielbiciel mam sobie za powinność podać do wiadomości Publicznej. – A.O. (Kur.War., 1821, nr 299).

Ostatnią grupę tekstów publikowanych na łamach „Kuriera Warszawskiego” poświęconych zmarłym stanowią wypowiedzi, które można zaklasyfikować jako sylwetki wspomnieniowe.

8 Ciekawe rozważania na temat tekstów wspomnieniowych w prasie XIX-wiecznej zawiera artykuł Tadeusza Budrewicza (2018).

Znane już były prasie XVIII-wiecznej, a w trakcie XIX wieku krystalizowały wyznaczniki gatunkowe. Są to teksty, które przynoszą dość szczegółowe informacje o zmarłym (zwłaszcza o jego życiu zawodowym), a ponadto opiniują i waloryzują jego dokonania. Poszerza się zatem zakres intencji wypowiedzi, rozbudowany zostaje korpus tekstowy. Trwałym składnikiem tekstów o charakterze wspomnieniowym był dość schematyczny początek, który powiełał schemat powiadomienia o śmierci, np.:

(25) Pozawczoraj zszedł z tego świata P. Maciej Kamiński lat 86 (Kur.War., 1821, nr 24).

(26) Na początku tego miesiąca z szedł z tego świata w *Słubicach* dobrach dziedziczonych JW. Hrabi Mi k o r s k i e g o, Krewny iego Jan Kanty R o ś c i s z e w s k i, Urzędnik i Obywatel prawy, którego wspomnienie rzadkich przymiotów duszy i serca zawsze szanowanym będzie (Kur.War., 1821, nr 25).

Natomiast kolejne zdania układały się w życiorys zmarłego. Po przedstawieniu zmarłego przywoływane były jego najważniejsze dokonania, nierzadko towarzyszyła temu ocena. W segmentach biograficznych występowały typowe wykładniki porządku chronologicznego (sytuujące w czasie, wskazujące następstwo czasowe), np.: *w Rok później napisał muzykę do operetki Zośka, przed półtrokiem dedykował Publiczności jako ostatnie swe dzieło* (Kur.War., 1821, nr 24), *R. 1794 stanął w szeregach walczących Rodaków, w R. 1807 zostawszy Assesorem a później Radcą Prefektury Depart. Warszawa: zastępował [...]* (Kur.War., 1821, nr 25). Dominują konstrukcje wyliczeniowe, które stanowią zasadę kompozycyjną wypowiedzi biograficznych, np. *Jeszcze są jego muzyki do Oper: Prostota cnotliwa napisanej przez Bohomolca, Tradycja załatwiona przez Zabłockiego; Balik gospodarski, przez tegoż; Słowik przez Wilkowskiego* (Kur.War., 1821, nr 24). Widoczne są także wykładniki wartościowania, leksykalne, w postaci nacechowanego słownictwa: *którego wspomnienie [...] zawsze szanowanym będzie* (Kur.War., 1821, nr 25), *z właściwą sobie rzetelnością i zupełnem poświęceniem się odbywał* (Kur.War., 1821, nr 25), *Najgłówniejszą jego rolą była Hamleta, którą przedstawił z prawdziwym talentem* (Kur.War., 1830, nr 2, s. 6), i składniowe, w postaci ciągu wyliczeniowego konstytuowanego przez liczne określenia uwy-puklające walory zmarłego: *Był oraz uczciwym człowiekiem, pracowitym, wdzięcznym i gorliwie zasługującym na względy Publiczności* (Kur.War., 1830, nr 2, s. 6).

Zakończenie

Ogląd polskiej prasy XVII, XVIII i początków XIX wieku oraz poczynione analizy dają podstawy do sformułowania następujących wniosków:

1. Krótkie teksty powiadamiające o śmierci osoby publikowane były już z nastaniem prasy drukowanej w XVII wieku. Pod względem genologicznym wypowiedzi te można zakwalifikować do wzmianek. Wyróżnia je spetryfikowana struktura, skondensowanie treści oraz precyzja wystąpienia.

2. Wzmianka powiadamiająca o zgonie przejęta została przez prasę XVIII wieku. Pod względem strukturalnym teksty XVII-, jak i XVIII-wieczne wyróżniał incipit zawierający

lokalizację przestrzenną oraz datację. Była to cecha wspólna dla modelu gatunkowego wiadomości prasowej wypracowanej w gazetach europejskich. Stylistykę cechuje z kolei formuliczność, widoczna w leksyce nazywającej śmierć oraz opisującej okoliczności zgonu. Wykładniki te będą konstituowały stylistykę XIX-wiecznego nekrologu.

3. W ciągu XVIII wieku powiadomienia o śmierci były obudowywane nowymi treściami, np. opisami ostatnich chwil życia danej osoby czy charakterystyką dokonań moribunda. Poszerzył się w ten sposób zakres funkcji pełnionych przez tekst. Opisy śmierci i przygotowań do odejścia zgodne były ze staropolską sztuką *bene moriendi*, teksty oswajały czytelnika ze śmiercią, a zmarli stanowili wzory do naśladowania. Z kolei powiadomienia uzupełnione o charakterystykę zmarłego (wyszczególnienie jego dokonań z jednoczesną ich oceną) stanowiły zaczątki przyszłej sylwetki wspomnieniowej (ewentualnie wspomnienia pośmiertnego).

4. Prasa początków XIX wieku utrwała wzorzec wzmianki powiadamiającej o śmierci, z czasem – po połowie XIX wieku – tego typu teksty będą zasilac rubryki anonsowane nazwą *nekrologia*, a do tego momentu znajdują miejsce w kronice informacyjnej. Z grupy tekstów donoszących o zgonie wyodrębniają się dwa modele: pierwszy z dominującą funkcją wspomnieniową, utrwalającą pozytywny obraz zmarłego i jego dokonań, oraz drugi – łączący funkcję powiadamiającą z oceniającą. Właściwe tym drugim wypowiedziom były segmenty życiorysowe, przywołujące w porządku chronologicznym najważniejsze osiągnięcia zmarłych osób oraz ocenę ich dokonań.

Źródła

GW: „Gazeta Warszawska” (online: crispa.uw.edu.pl).

Kur.Pol.: „Kurier Polski” (online: crispa.uw.edu.pl).

Kur.War.: „Kurier Warszawski” (online: crispa.uw.edu.pl).

MP: „*Merkuriusz Polski*”, oprac. A. Przyboś, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1960.

Bibliografia

Baczewski S. 2002: *Obraz śmierci w XVII-wiecznych polskich kazaniach pogrzebowych*, „Roczniki Humanistyczne” L, z. 1, s. 201–229.

Budrewicz T. 2018: *Wspomnienie pośmiertne w XIX wieku. (Perspektywa genologii i biografistyki)*, „Roczniki Humanistyczne” LXVI, z. 1, s. 97–117.

Chrościcki J. 1974: *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Giełżyński W. 1962: *Prasa warszawska 1661–1914*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Kapturek E. 2008: *Językowy kształt współczesnych nekrologów prasowych*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.

Kolbuszewski J. 1997: „Z głębokim żalem...” *O współczesnej nekrologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Łojek J. 1976: *Prasa polska w latach 1661–1831*, [w:] *Prasa polska w latach 1661–1864*, praca zbiorowa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Ostaszewska D. 2004: *Przemiany sposobu istnienia gatunku – zarys problematyki (na materiale publicystyki parlamentarnej)*, [w:] D. Ostaszewska (red.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 217–229.

- Ostaszewska D. 2011: „Merkuriusz Polski” – początek kształtowania się komunikacji masowej, [w:] S. Borawski, M. Hawrysz (red.), *Zielonogórskie seminaria językoznawcze 2010*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 85–96.
- Pietrzak M. 2021a: *Odnajdywanie śladów przeszłości gatunków prasowych. Uwagi historyka języka*, „Język Polski” CI, z. 2, s. 100–111.
- Pietrzak M. 2021b: *Zaczątki sylwetki w prasie. Uwagi historyka języka*, [w:] E. Horyń, E. Młynarczyk, P. Żmigrodzki (red.), *Język polski – między tradycją a współczesnością. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków, s. 505–514.
- Rejter A. 2000: *Polifoniczność gatunkowa „Merkurjusza Polskiego” z 1661 roku*, „Napis”, seria VI, s. 7–17.
- Rejter A. 2007: *Z problematyki przeobrażeń gatunków literatury popularnej*, [w:] D. Ostaszewska (red.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 3: *Gatunek a odmiany funkcjonalne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 224–231.
- Rejter A. 2014: *Problematyka przemian gatunków mowy wobec teorii dyskursu*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 23–35.
- Rok B. 1991: *Zagadnienie śmierci w kulturze polskiej czasów saskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Siuciak M. 2013: *Kształtowanie się gatunku wiadomości prasowej w XVIII wieku*, [w:] U. Sokółka (red.), *Tekst – akt mowy – gatunek wypowiedzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 351–367.
- Siuciak M. 2015: *Problem kształtowania się gatunku a stabilizacja jego nazwy – na przykładzie wiadomości prasowej*, [w:] D. Ostaszewska, J. Przyklenk (red.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 5: *Gatunek a granice*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 326–334.
- Wojtak M. 2004: *Gatunki prasowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wojtak M. 2014: *Genologiczna analiza tekstu*, „Prace Językoznawcze” XVI, z. 3, s. 63–71.
- Wojtak M. 2019: *Wprowadzenie do genologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Wojtak M. 2020: *Gdy przyjaciel odchodzi... Sylwetka-wspomnienie. Studium przypadku*, „Stylistyka”, nr 28, s. 131–142.
- Worsowicz M. 2008: *Sylwetka-wspomnienie, czyli między tradycją a nowoczesnością tekstu dziennikarskiego*, [w:] B. Bogobłębska, A. Kudra (red.), *Wypowiedź dziennikarska. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 65–79.

Summary

Death notifications in the Polish press from 17th, 18th and the beginnings of 19th century as the testimony to the development of genres

Keywords: death notification, obituary, mention, genre markers, 17th–19th century press.

The subject of the analysis are texts of which main intention was to notify of the death of a person. These notifications were accompanied by a set of complementary illocutions such as: presenting the deceased person, highlighting his or her merits and showing respect for them. The material basis of the analysis consisted of texts from the four oldest Warsaw newspapers: “Merkuriusz Polski” (the beginning of 17th century), “Kurier Polski” and “Gazeta Warszawska” (18th century) and “Kurier Warszawski” (the beginning of 19th century). This genre analysis led to the formulation of a hypothesis that the press genres such as obituary, memorial note, and profile (with its variants) originated in the 17th-century press texts announcing the death of a person. The primary aim, which was to inform about the death, was complemented by other goals, depending on the epoch, the communication needs of the community and other contextual conditions (e.g. the technical abilities of the press), which in time gave rise to new variants/ variations of genres, and over time, to separate genre forms.